

Justyna Biernat

miejski wielogłos

przewodnik po tomaszowskich muralach

urban polyphony

a guide to the Tomaszów murals

Justyna Biernat

miejski wielogłos

przewodnik po tomaszowskich muralach

urban polyphony

a guide to the Tomaszów murals

tłumaczenie | [translation](#)

Michalina Stańdo

Mapa Tomaszowa, lata 30. XX wieku.
Schematyczny plan kanalizacji.

Projekt Henryk Rathke

Map of Tomaszów, 1930s.
Schematic plan of the sewer system.

Designed by Henryk Rathke

APT.M. MRNiPMRN. Zesp. 213 sygn. I/1703

Grota-Roweckiego 68

Grunwaldzka 5

Plac Kościuski 23

Jeruzolimska 6

Krzyżowa 16/18

Antoniego 55

mapa murali | map of murals

Grota-Roweckiego 68 / dawna Kolejowa	s. 9
Grunwaldzka 5 / dawna Kramarska	s. 13
Krzyżowa 16/18	s. 17
Świętego Antoniego 55	s. 21
Plac Kościuszki 23 / dawny Rynek Świętego Józefa	s. 25
Jerozolimska 6	s. 28

s. 9	68 Grota-Roweckiego Street / former Kolejowa Street
s. 13	5 Grunwaldzka Street / former Kramarska Street
s. 17	16/18 Krzyżowa Street
s. 21	55 Świętego Antoniego Street
s. 25	23 Tadeusz Kościuszko's Square / former St. Joseph's Square
s. 28	6 Jerozolimska Street

Copyright © 2022 by **Justyna Biernat**
All rights reserved

Publikacja „Miejski Wielogłos: przewodnik po tomaszowskich muralach” została zrealizowana w ramach projektu „FotoGraffia” Miejskiego Centrum Kultury. Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

The publication “Urban polyphony: a guide to the Tomaszów murals” was created as part of the “FotoGraffia” project of the Municipal Cultural Centre. It was co-financed from funds of the Minister of Culture and National Heritage from the Cultural Promotion Fund.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

MIEJSKIE
CENTRUM
KULTURY

Tłumaczenie / Translation

Michalina Stańdo

Redakcja i korekta / Editing and proofreading

Marzanna Majewska

Projekt okładki, projekt graficzny, skład i łamanie /
Cover design, graphic design, typesetting and text makeup

Agnieszka Kowalska-Owczarek

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

Druk i oprawa / Printing and binding

Drukarnia Perfekt s.c.

ul. Franciszkańska 4, 95-070 Aleksandrów Łódzki

Muzeum
w Tomaszowie
Mazowieckim

ISBN 978-83-965483-0-6

Wydawca / Publisher

Miejskie Centrum Kultury

Plac Kościuszki 18

97-200 Tomaszów Mazowiecki

www.mck-tm.pl

ŹRÓDŁO
POZYTYWNYCH
EMOCJI!

tomaszów
mazowiecki

www.fundacja-pasaze-pamieci.pl

FUNDACJA
PASAŻE PAMIĘCI

rodzinne archiwalia

czyli jak powstawały murale

I

Zarówno malowanie murali, jak i tworzenie opowieści wokół nich wiąże się w projekcie „FotoGraffia” z dawnymi, czarno-białymi fotografiami – czasem zarysowanymi i pękniętymi, z wyblakłymi zapiskami lub stemplami na rewersach. Na każdej fotografii uchwyceni są dawni mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego w ich codzienności (spacerują ulicami miasta, spoglądają przez okno, siedzą na balkonie) lub w okolicznościach atelierowych (wpatrują się w obiektyw profesjonalnego aparatu). Fotografie te jako impuls do tworzenia sztuki muralowej okazały się materiałem wymagającym: mają wąską gamę kolorystyczną, bywają obciążone optycznymi aberracjami takimi jak choćby nieostrość obrazu. Podczas malowania należało więc zachować wyjątkową uważność, aby nie popaść w śmieszność i karykaturę, co podkreślał Marcin Staniec, pomysłodawca projektu oraz jeden z instruktorów muralowego malarstwa.

Murale zostały rozlokowane przede wszystkim w centralnej części miasta. Bardzo ważny był wybór właściwej powierzchni oraz przygotowanie jej do stworzenia wielkoformatowego obrazu (gruntowanie ściany i szkielet na bazie rzutu z projektora; rozmiary murali to od 3 do 6 m²). Ścienne malowidła celowo znalazły się w podwórkach i bramach: ukryte w zakamarkach spletają się z lokalną historią miasta oraz losami namalowanych postaci. Stare kamienice zamiast wielkopłytych blokowisk pozwoliły na przybliżenie się do bohaterów fotografii, którzy w tych kamienicach mieszkali bądź je mijali jako mieszkańcy dawnego Tomaszowa. Murale bowiem w zamierzeniu projektu mają nie tylko wartość artystyczną czy dekoracyjną, ale także wartość historyczną, ponieważ bazują na materiałach archiwalnych, oraz wartość edukacyjną za sprawą formuły ich powstawania.

Były one tworzone w ramach warsztatów Miejskiego Centrum Kultury przez grupę młodzieży i dorosłych w lipcu i sierpniu 2022 roku. Warsztaty prowadzili: Marcin Michał Jaszczak, Anna Maria Jurewicz, Olga Pelipas, Katarzyna Skośkiewicz, Marcin Staniec i Jarek Szewczyk. Uczestnicy zapoznawali się z wizualną formą przekazu, spędzając przy murach wiele godzin z pędzlami w dłoniach, wpatrując się w specjalnie przygotowane wydruki fotografii. Od czasu do czasu pojawiały się uwagi instruktorskie: „za bardzo widać ślady pędzla” lub „więcej światła”, „szarość przecież może być ciepła lub zimna”. Wszystkie murale, choć pozwalają dostrzec nieco odmienną ekspresję i wrażliwość poszczególnych artystów, są realistyczne. Cechuje je pewna symboliczność oraz odejście od nadmiernej szczegółowości, zaś kryjąca się w nich tajemnica jest tajemnicą postaci, jakie przedstawiają i jakie domagają się opowieści.

II

Wsluchiwanie się w opowieści nastąpiło w momencie, w którym wspólnie ujrzeliśmy pierwsze fotografie tomaszowian. Było to podczas warsztatów współorganizowanych przez Państwowe Archiwum w Piotrkowie Trybunalskim i prowadzonych przez dr. Macieja Hubkę. Warsztaty poświęcone archiwom państwowym, społecznym i rodzinnym zapoczątkowało cykl spotkań indywidualnych, które miałam zaszczyt prowadzić. Spotkania miały zwykle podobną strukturę: oglądanie starych fotografii, listów, dzienników, obcojęzycznych zaświadczeń, dowodów i paszportów, certyfikatów czeladniczych i mistrzowskich; opowieści rodzinne wokół fotografowanych osób, próby ich identyfikacji, przywoływanie wspomnień. Zdarzało się, że spotkania miały charakter wielopokoleniowy lub wielojęzyczny, otrzymywałam również od potomków tomaszowian fotografie drogą mailową.

Po spotkaniach rozpoczęła się moja praca badawcza, a więc wczytywanie się w liczne dokumenty, transkrypcja wywiadów, kwerendy w bibliotekach i archiwach. Kolejne rozmowy telefoniczne i mailowe, praca komparatystyczna (fotografie, faksymilia, archiwalia, testimonia), kompilowanie i weryfikacja danych. Zawsze miało miejsce drugie spotkanie, czasem także trzecie i czwarte, podczas których dzieliłam się z rozmówcami efektami moich kwerend. Wówczas opowieści stawały się bardziej kompletne i koherentne, mogłam przystąpić do tworzenia tekstu.

Tekst przewodnika ma budowę witrażową, co oznacza że został skomponowany z wielu odrębnych elementów, które wzajemnie się przenikają i tworzą wielowątkową narrację. Tę narrację ułożyłam chronologicznie – od najstarszej do najmłodszej fotografii, wokół której toczą się opowieści. Opowieści są fabularyzowane, dzieją się *hic et nunc*, tu i teraz w Tomaszowie z udziałem jego dawnych mieszkańców. Każda opowieść wyrasta z przekazów rodzinnych oraz zachowanych materiałów archiwalnych, budulce tych opowieści wskazuję w bibliografii.

Fotografie, na podstawie których powstały murale, mają rozmaite historie. Przede wszystkim zostały przekazane przez rodziny osób fotografowanych lub przez samych fotografowanych, są jednak dwa wyjątki. Fotografia przedstawiająca Martę i Felicitas Augspach pochodzą od Krystyny Szczech-Stokowskiej. Rodzina Szczechów przebywała w okresie wojny w Tomaszowie, gdzie zaprzyjaźniła się z rodziną Augspachów. Z kolei zdjęcie Waławy Ochimowskiej, jej ojca Dionizego i niezidentyfikowanej osoby jest zdjęciem, które określam osieroconym. Praca nad nim wymagała największego wysiłku badawczego z uwagi na brak historii rodzinnych. Powstała w oparciu o zbiory archiwalne oraz wywiad z tomaszowskim kolekcjonerem Tadeuszem Zarębskim, w którego posiadaniu jest cykl zdjęć rodziny Ochimowskich. Przewodnik ukazuje więc ścieżki migracji fotografii oraz pamięci miejsc i wydarzeń. Jest także zapisem tropów, które wspólnie wyznaczamy. Znaczącą rolę w poszukiwaniach pełniły media społecznościowe oraz poczta pantoflowa, dzięki którym napływały do mnie fotografie od osób prywatnych oraz instytucji publicznych, jak choćby zbiory Ochimowskich z tomaszowskiego Muzeum.

Domknięciem przewodnika jest tekst poświęcony losom poszczególnych osób uchwyconych na fotografiach i przywołanych w tych kilku drobnych opowieściach. Książka została pomyślana jako wielogłos miasta, jej celem jest zachowanie pamięci w perspektywie mikrohistorycznej. Utrwalona w ikonografii miejskiej fotografia stała się w projekcie „FotoGraffia” nie tylko tworzywem artystycznym czy źródłem badań historycznych, ale przede wszystkim cennym narzędziem budowania lokalnej wspólnoty.

family archives

how the murals and the guide were created

I

Painting of the murals and creating a story around them are connected in the “FotoGraffia” project with old, black and white photographs – sometimes scratched and torn, with faded notes or stamps on the reverses. Each photograph captures the former inhabitants of Tomaszów Mazowiecki in their everyday life (strolling through the city streets, looking out of the window, sitting on the balcony) or in atelier circumstances (staring into the lens of a professional camera). As an impulse for the creation of mural art, these photographs proved to be demanding: they have a limited colour range and are sometimes affected by optical aberrations such as image blurring. Therefore, when painting, extreme care had to be taken not to slip into ridicule and caricature, as emphasised by Marcin Staniec, the project’s initiator and one of the mural painting instructors.

The murals are mainly located in the central part of the city. It was very important to choose the right surface and to prepare it for the creation of a large-format painting (priming the wall and sketching based on an image from the projector; the murals are between 3 and 6 m² in size). The wall paintings were deliberately placed in yards and gateways: hidden in nooks and crannies, they intertwine with the local history of the city and fates of the painted characters. The old tenement houses, instead of high-rise blocks of flats, made it possible to get closer to the portrayed characters, who lived in or passed by these tenement houses as residents of old Tomaszów. The murals were designed not only to serve an artistic or decorative purpose, but also to have historical value because they are based on archival materials, and educational value because of the way they were created.

They were created as part of the workshops of the Municipal Cultural Centre by a group of youth and adults in July and August 2022. The workshops were led by Marcin Michał Jaszczak, Anna Maria Jurewicz, Olga Pelipas, Katarzyna Skośkiewicz, Marcin Staniec and Jarek Szewczyk. Participants became familiar with the visual form of the message, spending many hours by the walls with paintbrushes in their hands, gazing at specially prepared photograph prints. Occasionally, they could hear the instructor’s comments: “the brush marks are too prominent” or “more light”, “the grey can be warm or cold”. All the murals, although allowing us to see the slightly different expressions and artistic sensibility of the individual artists, are realistic. They are characterised by a certain symbolism and departure from excessive detail, while the underlying mystery is the mystery of the people they depict and which demand a story.

II

We started engaging in the stories the moment we saw the first photographs of Tomaszów inhabitants. It was during a workshop co-organised by the State Archive in Piotrków Trybunalski and led by Dr Maciej Hubka. The workshop on state, community and family archives began a series of individual meetings that I had the honour of leading. The meetings usually followed a similar structure: looking at old photographs, letters, diaries, foreign language certificates, identity cards and passports, journeyman and master certificates; family stories about the people photographed, attempts to identify them, recalling memories. Sometimes the meetings were multigenerational or multilingual, and I also received photographs by e-mail from the descendants of Tomaszów residents.

After the meetings, I began my research work which involved reading through numerous documents, transcribing interviews, and searching through libraries and archives. Subsequent telephone and email conversations, comparative work (photographs, facsimiles, archives, testimonies), compilation and verification of data. There was always a second meeting, sometimes also a third and fourth, during which I shared the results of my searches with the interviewees. At that point, the stories became more complete and coherent, and I was able to proceed with the creation of the text.

The text of the guide has a storyline structure, which means that it has been composed of many separate elements that intertwine and create a multithreaded narrative. I have arranged this narrative in chronological order – from the oldest to the youngest photographs, around which the stories unfold. The stories are narrated and take place *hic et nunc*, here and now in Tomaszów, with the participation of its former inhabitants. Each story stems from family memories and preserved archival materials; the building blocks of these stories are listed in the bibliography.

The photographs on which the murals are based have diverse histories. They were mainly handed down by the families of those photographed or by the photographed themselves, but there are two exceptions. The photograph depicting Marta and Felicitas Augspach came from Krystyna Szczech-Stokowska. During the war, the Szczech family stayed in Tomaszów, where they became friends with the Augspach family. The photograph of Wacława Ochimowska, her father Dionizy and an unidentified person, on the other hand, is what I call an orphaned photograph. Working on it required the largest research effort due to the lack of family histories. It was created on the basis of archival collections and an interview with Tadeusz Zarębski, a collector from Tomaszów, who owns a series of photographs of the Ochimowski family. The guide thus shows the photographs' migration paths and the memory of places and events. It is also a record of the traces we have set together. Social media and word of mouth played a significant role in the search, thanks to which I received photographs from private individuals and public institutions, such as the Ochimowski collection from the Tomaszów Museum.

The guide concludes with a text devoted to the fate of individual people captured in the photographs and recalled in these few short stories. The book was designed as a polyphony of the city, its aim being to preserve memory in a micro-historical perspective. In the "FotoGraffia" project, the photograph captured in urban iconography has become not only an artistic material or a source of historical research, but above all a valuable tool for building the local community.

Grota-Roweckiego 68

Siostry Szeptalin:
(stoją od lewej) Helena i Maria,
(siedzą od lewej) Anna i Zofia. Rok 1908

Mural na podstawie fotografii ze zbiorów
rodziny Zygmunta Dziedzińskiego,
wnuka Anny Kraul de domo Szeptalin

Data powstania muralu: 28 lipca 2022 roku

Autorki muralu:
Anna Maria Jurewicz (instruktorka)
Marlena Dębowska
Martyna Gajewska
Milena Maciak
Anna Wąchała

68 Grota-Roweckiego Street

The Szeptalin sisters:
(standing from the left) Helena and Maria,
(seated from the left) Anna and Zofia. 1908

Mural based on a photograph from
the family collection of Zygmunt Dziedziński,
grandson of Anna Kraul, née Szeptalin

Date of the mural: 28 July 2022

Authors of the mural:
Anna Maria Jurewicz (instructor)
Marlena Dębowska
Martyna Gajewska
Milena Maciak
Anna Wąchała

Ukryty pomiędzy drzewami i kominami fabrycznymi Rynek Świętego Józefa, w którego centralnej części wznosi się wysoka cerkiew Świętego Mikołaja Cudotwórcy, rozbrzmiewa targowym gwarem. Do śródmieścia przybijają liczni handlujący z okolicznych wsi i osad fabrycznych. Słychać stukot końskich kopyt uderzających o bruk oraz pokrzykiwania handlarzy i handlarek.

Aby dostać się do śródmieścia, Makary i Antonina Szeptalinowie potrzebują sporo czasu. Mieszkają przy ulicy Krętej 4, bliżej im więc do osady fabrycznej Wilanów aniżeli do tomaszowskiego centrum. Makary pracuje jako dróżnik szosowy, Antonina zajmuje się prowadzeniem domu. Mają pięcioro dzieci: Annę, Helenę, Marię, Wacława i Zofię.

Antonina z Konarzewskich nie jest tomaszowianką. Urodziła się w 1859 roku w Łągiewnikach w gminie Łazisko, gdzie zamieszkał także jej mąż. Mimo iż była katoliczką, ślub odbył się w obrządku prawosławnym – Makary Iwanow Szeptalin był wyznania prawosławnego. Pojawienie się dzieci małżeństwo zgłaszało w tomaszowskiej parafii prawosławnej. W 1906 roku Szeptalinowie wraz z pięciorgiem swoich dzieci zdecydowali się dokonać aktu konwersji i przyjęli chrzest w kościele rzymskokatolickim.

Jest rok 1908, najstarsza córka Szeptalinów Anna właśnie wychodzi za mąż za Jana Kraula. Ona ma dwadzieścia dwa lata, on dwadzieścia trzy. Anna urodziła się w Warszawie, Jan w Tarnowskiej Woli w powiecie rawskim. Niebawem przeprowadzą się na ulicę Kolejową 61 do nowo wybudowanego przez Jana domu, w którym będzie prowadził on swój zakład piekarski. Dyplom mistrza piekarskiego Jan uzyska od Urzędu Starszych Zgromadzenia Cechu Piekarskiego w Piotrkowie Trybunalskim w 1921 roku. Będą mieli dziewięcioro dzieci, najstarszy Emil urodzi się w przyszłym roku.

Przy Kolejowej 61 zamieszka także Maria z mężem Janem Sulmą, zaś pod numerem 68 Helena z mężem Janem Jarzębińskim. Nieopodal przy Spalskiej 16 osiedli się Zofia, z którą po śmierci Makarego pozostanie Antonina Szeptalinowa. Wacław z żoną Agnieszką będzie mieszkał przy Szczęśliwej.

Tymczasem rodzeństwo gromadzi się w tomaszowskim kościele Świętego Antoniego Padewskiego na ślubie Anny i Jana. Jest koniec stycznia, wybiła godzina 14.00. Młodsza od Anny Helena jest już dwudziestolatką, Wacław ma piętnaście lat, Maria trzynaście, a Zofia za dwa miesiące skończy lat dwanaście. Ta najmłodsza wpatruje się w piękną suknię panny młodej i jej welon z trenem. W prawej dłoni Anna trzyma bukiet kwiatów. Wszystko to niebawem uwieczni profesjonalny fotograf. *Cabinet portrait* będzie pamiątką na długie lata.

Hidden between trees and factory chimneys, St. Joseph's Square, in the central part of which rises the tall church of St. Nicholas, resounds with market bustle. Numerous traders from the surrounding villages and factory settlements come to the city centre. The clatter of horses' hooves hitting the cobblestones and the shouts of male and female traders can be heard.

It takes Makary and Antonina Szeptalin a long time to get to the city centre. They live at 4 Kręta Street, so they are closer to the factory settlement of Wilanów than to the city centre of Tomaszów. Makary works as a crossing guard, Antonina is a housewife. They have five children: Anna, Helena, Maria, Wacław and Zofia.

Antonina, née Konarzewska, is not a native of Tomaszów. She was born in 1859 in Łagiewniki in the municipality of Łazisko, which is where her husband also lived. Although she was a Catholic, the wedding took place in the Orthodox rite – Makary Iwanow Szeptalin was a member of the Orthodox church. The birth of children was reported by the couple to the Tomaszów Orthodox parish. In 1906, the Szeptalins and their five children decided to convert and were baptised in the Roman Catholic Church.

It is 1908, the Szeptalins' eldest daughter Anna has just married Jan Kraul. She is twenty-two years old, he is twenty-three. Anna was born in Warsaw, Jan in Tarnowska Wola in the Rawski district. They will soon move to 61 Kolejowa Street, where Jan will run his own bakery. He will obtain his master baker's diploma from the Senior Board of the Guild of Bakers in Piotrków Trybunalski in 1921. They will have nine children, the eldest Emil being born next year.

Helena and her husband Jan Jarzębiński and Maria with her husband Jan Sulma will also live at Kolejowa Street. Zofia, with whom Antonina Szeptalin will stay after Makary's death, will settle nearby at Spalska Street. Waclaw with his wife Agnieszka will live at Szczęśliwa Street.

Meanwhile, the siblings gather at the Church of St. Anthony in Tomaszów for the wedding of Anna and Jan. It is the end of January, 2 p.m. Helena, who is younger than Anna, is in her twenties, Waclaw is fifteen, Maria is thirteen and Zofia will be twelve in two months. The youngest stares at the bride's beautiful gown and her veil with train. Anna holds a bouquet of flowers in her right hand. All this will soon be captured by a professional photographer. The *cabinet portrait* will be a keepsake for years to come.

fotografie | photographs

Wszystkie fotografie pochodzą ze zbiorów rodzinnych
Zygmunta Dziedzińskiego

All photographs are from the family collection
of Zygmunt Dziedziński

Konwersja rodziny Szeptalin. Rok 1906

Rodzeństwo: (stoją od lewej) Waclaw, Helena, Anna,
Maria i (siedzi) Zofia oraz rodzice: Antonina Szeptalin
de domo Konarzewska i Makary Szeptalin

Brak dokumentów źródłowych informujących o miejscu
przyjęcia chrztu przez Szeptalinów

Conversion of the Szeptalin family. 1906

Siblings (standing from the left): Waclaw, Helena, Anna,
Maria and (seated) Zofia and parents: Antonina Szeptalin,
née Konarzewska and Makary Szeptalin

There are no source documents indicating where
the Szeptalins were baptised

Zdjęcie ślubne Anny Szeptalin i Jana Kraula.
Rok 1908, Tomaszów

Wedding photograph of
Anna Szeptalin and Jan
Kraul. 1908, Tomaszów

Helena de domo Szeptalin
z mężem Janem Jarzębińskim
i synem Waławem.
Rok 1919, Tomaszów

Jarzębiński był policjantem,
para pobrała się w 1917 roku
i miała czworo dzieci

Helena, née Szeptalin and
her husband Jan Jarzębiński
and their son Waław.
1919, Tomaszów

Jarzębiński was a policeman, the
couple married in 1917 and had
four children

źródła | sources

1. Wywiad przeprowadzony z Zygmuntem Dziedzińskim 12.08.2022.
 2. Zbiory Zygmunta Dziedzińskiego (paszport Makarego Szeptalina, dowód Jana Kraula, zaświadczenie o przyjęciu chrztu Anny Szeptlin, dyplom mistrza piekarskiego Jana Kraula).
 3. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3006.
 4. APPT. USC parafii rzymskokatolickiej Św. Antoniego w Tomaszowie. Zesp. 314 sygn. 33.
 5. APPT. USC parafii prawosławnej w Tomaszowie. Zesp. 895 sygn. 1.
1. Interview with Zygmunt Dziedziński on 12.08.2022.
 2. Collection of Zygmunt Dziedziński (passport of Makary Szeptalin, identity card of Jan Kraul, certificate of baptism of Anna Szeptlin, master baker's diploma of Jan Kraul)

Anna Kraul de domo Szeptalin z bliźniaczymi
córkami: Zofią i Edwardą. Rok 1917, Tomaszów

Anna Kraul, née Szeptalin with her twin daughters:
Zofia and Edwarda. 1917, Tomaszów

Grunwaldzka 5

Doktor Michał Biernacki z żoną Julią
de domo Stefańska i dziećmi:
(od lewej) Jadwigą, Stefanem i Janiną.
Lata 20. XX wieku

Mural na podstawie fotografii ze zbiorów
rodziny Barbary Tuk, której mąż Mirosław
był synem Jadwigi Tuk de domo Biernacka
i wnukiem Michała i Julii Biernackich

Data powstania muralu: 4 sierpnia 2022 roku

Autorki muralu:
Katarzyna Skośkiewicz (instruktorka)
Maja Józwik
Kinga Koścista
Milena Maciak
Martyna Muszyńska
Natalia Walecka

5 Grunwaldzka Street

Doctor Michał Biernacki with his wife Julia,
née Stefańska and their children:
(from the left) Jadwiga, Stefan and Janina. 1920s

Mural based on a photograph
from the family collection of Barbara Tuk,
whose husband Mirosław was the son
of Jadwiga Tuk, née Biernacka
and grandson of Michał and Julia Biernacki.

Date of the mural: 4 August 2022

Authors of the mural:
Katarzyna Skośkiewicz (instructor)
Maja Józwik
Kinga Koścista
Milena Maciak
Martyna Muszyńska
Natalia Walecka

Przecinająca miasto rzeka Wolbórka rozlewa się w Wielki Staw, który okalają fabryki. Pomiędzy nimi w dawnym pałacu Maurycego Piescha mieści się dzisiaj Ubezpieczalnia Społeczna. Aby dostać się na ulicę Świętej Tekli, doktor Michał Biernacki ma do pokonania Staw. Mieszkanie Biernackich znajduje się na drugim brzegu wody przy ulicy Kramarskiej 5. Tutaj także doktor prowadzi swój gabinet lekarski.

Narożna kamienica jest rozległa i łączy ulicę Kramarską z Aleją Piłsudskiego. W kamienicy oprócz Biernackiego przyjmują także inni lekarze: dentystka Masza Hanel oraz okulistka Pola Blay. Biernacki pracuje zarówno w Ubezpieczalni, jak i w Szpitalu Miejskim. Jego aktywność nie ogranicza się do pracy medyka – uczy higieny, anatomii i fizjologii w nieodległym Gimnazjum Koedukacyjnym Stowarzyszenia Kupców przy Mościckiego 24. Był czas, że zasiadał w tomaszowskiej Radzie Miasta.

Początki życia w Tomaszowie należały jednak do trudnych. Tęsknił za Brzezunami, które opuścił w 1912 roku i w których przez kilka lat pełnił funkcję ordynatora Szpitala Miejskiego. Kiedy osiedlał się w nowym miejscu, miał 34 lata, jego żona Julia ze Stefańskich miała 29 lat. Wprowadzili się tu z dwiema małymi córkami: trzyletnią Jadwigą i roczną Janiną. W Tomaszowie w 1914 roku przyszedł na świat ich syn Stefan. Rozpoczęła się wojna, Biernacki objął stanowisko lekarza szpitala zakaźnego. Śmiertelność z powodu epidemii tyfusu plamistego była wówczas wysoka, po mieście jeździły wozy z kotłami dezynfekującymi bieliznę i ubrania. Dezynfekator nazywano Lucyperem. Biernacki także przeszedł tyfus.

Mimo wszystko Tomaszów okazał się miastem na stałe dla rodziny Biernackich. Lekarz zyskał sobie sympatię i szacunek pacjentów. Dziś wykorzystuje swoje bogate doświadczenie zdobywane na przestrzeni wielu lat. Studiował i pracował w Warszawie, praktykę lekarza internisty odbywał w różnych miejscach: w Szpitalu Świętego Rocha i Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie oraz w Szpitalu Panny Marii w Łodzi. Łódź była mu obca i nasycona zwadami, więc kiedy zachorował na tyfus brzuszny, przeniósł się na jakiś czas do rodzinnego Żyrardowa.

W poczekalni pojawiają się już pierwsi pacjenci, doktor Biernacki zamyka się więc w swoim gabinecie. Julia zmierza do kuchni, aby sprawdzić, jakich produktów potrzebuje na dzisiaj. Za chwilę przy kuchennych schodach rozlegnie się pukanie do drzwi, będzie mogła odebrać nabiał, warzywa i owoce. Pracy jest sporo, ponieważ planuje drobne spotkanie. Pewnie pojawią się zaprzyjaźnieni Augspachowie, Borzęccy i Billewiczowie. Julia spogląda na kartki pożółkłego papieru z zapiskami: „pół kilo mąki, ćwierć masła, 2 jaja i jedno żółtko”. Tuż obok notka-recepta „glicerini, cholencerini, ac. borici”. Tak, trzeba zacząć od kruchego ciasta pod szarlotkę.

The Wolbórka River, running through the city, flows into the Great Pond, which is surrounded by factories. Between them is the former palace of Maurycy Piesch which now houses the Social Insurance Office. To get to Święta Tekla Street, Dr Michał Biernacki has to cross the Pond. The Biernacki family's flat is located on the other side at 5 Kramarska Street, where the doctor runs his medical practice.

The corner tenement is wide and connects Kramarska Street with Piłsudskiego Avenue. In addition to Biernacki, other doctors also practice in the tenement: dentist Masza Hanel and ophthalmologist Pola Blay. Biernacki works at the Insurance Office and the Municipal Hospital. His activity is not limited to his work as

a medical doctor – he teaches hygiene, anatomy and physiology at the nearby Coeducational Gymnasium of the Merchants' Association at 24 Mościckiego Street. There was a time when he was a member of the Tomaszów City Council.

However, the beginnings of his life in Tomaszów were difficult. He missed Brzeziny, which he had left in 1912 and where he had served as the head of the Municipal Hospital for several years. When he settled in the new place he was 34 years old, his wife Julia, née Stefańska, was 29. They moved here with their two small daughters: three-year-old Jadwiga and one-year-old Janina. Their son Stefan was born in Tomaszów in 1914. The war started and Biernacki took up the post of doctor in the infectious diseases hospital. The mortality rate due to an epidemic of typhoid fever was high at the time, and carts with cauldrons disinfecting undergarments and clothes were driven around the city. The disinfector was called the Luciper. Biernacki also suffered from typhoid fever.

Nevertheless, Tomaszów turned out to be the Biernacki family's forever home. The doctor gained the sympathy and respect of his patients. He benefited from his extensive experience gained over many years. He studied and worked in Warsaw, and practised as an internal medicine doctor in various places: at St. Roch Hospital and the Infant Jesus Clinical Hospital in Warsaw, and at the Hospital of St. Mary in Łódź. Łódź was foreign to him and infested with brawls, so when he contracted typhoid fever he moved to his home town of Żyrardów for a while.

The first patients are already gathering in the waiting room, so Dr Biernacki locks himself in his office. Julia heads for the kitchen to check what products she needs for today. In a moment, a knock on the door will be heard nearby the kitchen stairs, and she will pick up dairy products, vegetables and fruit. There is a lot of work to do as she plans a small get-together. Her friends the Augspachs, Borzęckis and Billewiczs will probably turn up. Julia looks at the sheets of yellowed paper with notes: "half a kilo of flour, a quarter of butter, two eggs and one yolk". Right next to it is a note-prescription "glicerini, cholencerini, ac. borici". Indeed, one has to start with a short pastry for an apple pie.

fotografie | photographs

Wszystkie fotografie pochodzą
ze zbiorów rodzinnych Barbary Tuk

All photographs are from the family collection of Barbara Tuk

**Szpital Miejski im. Świętego Stanisława
przy ul. świętego Antoniego 41**

Doktor Biernacki w centrum.
Brak datacji

**St. Stanislaus Municipal Hospital at 41
Świętego Antoniego Street**

Doctor Biernacki in the centre.
No date available

Doktor Michał Biernacki z siostrami: Zofią, Marią i Stefanią oraz rodzicami: Władysławem i Franciszką de domo Kowalewska. Przełom XIX/XX wieku

Władysław Alojzy Aleksander Biernacki pochodził z rodziny szlacheckiej herbu Poraj, zaś Franciszka Kowalewska z rodziny herbu Dołęga. Władysław pracował jako naczelnik poczty w Nowym Dworze (tam urodził się Michał) i w Żyrardowie

Dr Michał Biernacki with his sisters: Zofia, Maria and Stefania and his parents: Władysław and Franciszka, née Kowalewska. Turn of the 19th/20th century

Władysław Alojzy Aleksander Biernacki came from a noble family of the Poraj coat of arms, while Franciszka Kowalewska came from a family of the Dołęga coat of arms. Władysław worked as a head of the post office in Nowy Dwór (where Michał was born) and in Żyrardów

źródła | sources

1. Wywiad przeprowadzony z Barbarą Tuk i Aleksandrą Sjöstrand 5.08.2022.
2. Wspomnienia doktora Michała Biernackiego:
http://staramilosna.conflictbit.org/wiki/index.php/Micha%C5%82_Biernacki [data dostępu: 31.08.2022].
3. Zbiory rodzinne Barbary Tuk (przepisy kulinarne Julii Biernackiej, paszport Julii Biernackiej).
4. *Księga adresowa miasta Łodzi i województwa łódzkiego*, Wyd. Zarząd miasta Łodzi. Rocznik 1937-1939.
5. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3041, III/3041.
1. Interview with Barbara Tuk and Aleksandra Sjöstrand on 5.08.2022.
2. Memoirs of Dr Michal Biernacki:
http://staramilosna.conflictbit.org/wiki/index.php/Micha%C5%82_Biernacki [date of access: 31.08.2022].
3. Family collections of Barbara Tuk (recipes of Julia Biernacka, passport of Julia Biernacka).

Doktor Michał Karol Biernacki. Brak datacji

Fotografia wykonana w tomaszowskim Zakładzie artystyczno-fotograficznym Wacława Sędkowskiego przy ulicy św. Antoniego 20

Doctor Michał Karol Biernacki. No date available

Photograph taken at Wacław Sędkowski's Art and Photography Workshop in Tomaszów, 20 Świętego Antoniego Street

Krzyżowa 16/18

Mistrzowie krawiectwa:
(po lewej) Józef Tenenbaum
i (po prawej) Abram Chaim Margulis

Mural na podstawie fotografii ze zbiorów
rodziny Allana Chernoffa,
wnuka Abrama Chaima Margulisa

Data powstania muralu: 18 sierpnia 2022 roku

Autorzy i autorki muralu:
Marcin Michał Jaszczak (instruktor)
Agata Fornalczyk
Marcin Jaros
Michalina Jaros
Maja Józwik
Natalia Walecka

16/18 Krzyżowa Street

Master tailors:
(left) Józef Tenenbaum
and (right) Abram Chaim Margulis

Mural based on a photograph from the family
collection of Allan Chernoff,
grandson of Abram Chaim Margulis

Date of the mural: 18 August 2022

Authors of the mural:
Marcin Michał Jaszczak (instruktor)
Agata Fornalczyk
Marcin Jaros
Michalina Jaros
Maja Józwik
Natalia Walecka

Zwężane marynarki z wyściełanymi ramionami, jednorzędowe lub dwurzędowe kurtki z kieszonką na piersi oraz luźne spodnie z podwójnymi mankietami – młodzi chcą wyglądać stylowo i wymyślnie, o czym pamiętają tomaszowscy krawcy. Jest ich bardzo wielu, konkurencja nieustannie rośnie. Właśnie z Paryża wracają Józef Tenenbaum i Abram Chaim Margulis. Mają po dwadzieścia jeden lat, jest rok 1930. Po ukończonym kursie krawiectwa paryskiego otwierają w Tomaszowie wspólny zakład w mieszkaniu Tenenbaumów przy Jerozolimskiej 13. Szybko zdobywają liczną klientelę, niebawem Józef przeprowadza się na plac Kościuszki, gdzie samodzielnie kontynuuje praktykę zawodową. Abram natomiast przenosi swoją działalność na ulicę Antoniego 21.

Nadal pozostają w bliskim kontakcie. W lipcu 1932 roku Abram żeni się z siostrą Józefa, Hindą. Dwa miesiące później z kolei żeni się Józef z Andzię Warzechą. Obu parom ślubu w tomaszowskiej synagodze udziela rabin Samuel Brot. Wkrótce na świecie pojawiają się dzieci: Renia i Romek Margulisowie, Fryda i Dorka Tenenbaumówny. Najstarsza jest Renia, rodzi się 6 lipca 1933 roku.

Krawcy poznali się w Brzezinach i tam zdecydowali, że chcą razem pracować. Józef urodził się w Tomaszowie, Abram pochodzi z Mogielnicy. Abrama wychowali dziadkowie, ponieważ wcześniej stracił rodziców. Jego matka Rywka z Jungów zmarła na gruźlicę, kiedy miał dwa lata. Ojciec zaś, znawca Tory Reuben Margulis, zmarł na gruźlicę przed narodzinami Abrama.

Mała Rena wiele czasu spędza u swoich dziadków. Mieszkający przy Bóżniczej 7 Tenenbaumowie to rodzina głęboko religijna. Dziadek Reny, Hersz, modli się dwa razy w ciągu dnia, a w szabat wraz z przyjaciółmi studiuje Talmud oraz chasydzkie traktaty. Ma niebieskie oczy i długą siwą brodę, pracuje jako tkacz w jednej z tomaszowskich fabryk. Nazywany jest w jidysz „der hoiche Hersz”, wysoki Hersz, z uwagi na swój wzrost. Babcia Reny, Rajzla, zgodnie z tradycją religijnych Żydówek, w miejscach publicznych nosi perukę. Podczas dni targowych sprzedaje na placu Kościuszki krawieckie przybory i tkaniny.

Mała Rena spogląda na ogromne lustro, które rozciąga się od podłogi aż do sufitu. W mieszkaniu przy Antoniego wydzielono specjalny pokój służący za przymierzalnię. Lustro okala błyszcząca, hebanowa rama zdobiona wyrzeźbionymi różami, piwoniami i wieloma innymi kwiatami. Po obu stronach dolnej ramy znajdują się niewielkie szuflady, a w nich kreda, miarka i poduszki z licznymi szpilkami. Tata z ołówkiem za uchem mierzy obwód klatki piersiowej i długość ramion klienta – najpierw do łokcia, potem do nadgarstka. Mama zapisuje miarę. Mała Rena wspina się na krzesło, za chwilę zacznie śpiewać piosenkę.

Tapered blazers with padded shoulders, single- or double-breasted jackets with a breast pocket and loose trousers with double cuffs – young people want to look stylish and fancy, and Tomaszów's tailors know just how to achieve that. There are many of them, the competition is constantly growing. Józef Tenenbaum and Abram Chaim Margulis have just returned from Paris. They are twenty-one years old, it is 1930. Having completed a course in tailoring in Paris, they open a joint workshop in Tomaszów in the Tenenbaums' flat at 13 Jerozolimka Street. They quickly attract a large clientele and soon Józef moves to Kościuszko Square, where he continues his professional practice on his own. Abram, on the other hand, moves his business to 21 Antoniego Street.

They continue to remain in close contact. In July 1932, Abram marries Józef's sister, Hinda. Two months later, in turn, Józef marries Andzia Warzecha. Both couples are married in the Tomaszów synagogogue by Rabbi Samuel Brot. Soon children are born: Renia and Romek Margulis, Fryda and Dorka Tenenbaum. Renia is the eldest, born on 6 July 1933.

The tailors met in Brzeziny and decided to work together. Józef was born in Tomaszów, Abram comes from Mogielnica. Abram was brought up by his grandparents because he lost his parents at an early age. His mother Rywka, née Jung died of tuberculosis when he was two years old. His father, Torah expert, Reuben Margulis, died of tuberculosis before Abram was born.

Little Rena spent a lot of time with her grandparents. The Tenenbaums, who live at 7 Bóźnicza Street, are a deeply religious family. Rena's grandfather, Hershel, prays twice a day and spend Shabbat with his friends to study the Talmud and Hasidic treatises. He has blue eyes and a long grey beard, and works as a weaver in one of Tomaszów's factories. In Yiddish he is called "der hoiche Hershel", the tall Hershel, because of his height. Rena's grandmother, Rajzla, wears a wig in public following the tradition of religious Jewish women. During fair days, she sells tailor's supplies and fabrics in Kościuszko Square.

Little Rena looks at the huge mirror that extends from floor to ceiling. The flat on Antoniego Street has a special room that serves as a dressing room. The mirror is surrounded by a glossy ebony frame decorated with carved roses, peonies and many other flowers. On either side of the bottom frame are small drawers with chalk, measuring tape and cushions with numerous pins. Dad, with a pencil behind his ear, measures the circumference of the client's chest and length of his arms – first to the elbow, then to the wrist. Mum writes down the measurements. Little Rena climbs into a chair, she will start singing a song in just a moment.

fotografie | photographs

Wszystkie fotografie pochodzą ze zbiorów rodzinnych
Allana Chernoffa

All photographs are from the family collection
of Allan Chernoff

Mała Rena z rodziną: (stoją od lewej) kuzynka Basia Frajndlich, ciocia Ewa Tenenbaum, mama Hinda Margulis de domo Tenenbaum, tata Abram Chaim Margulis, (siedzą) babcia Rajzla Tenenbaum de domo Kozłowska i dziadek Herszel Tenenbaum

Baby Rena with family: (Left to right standing) cousin Basia Frajndlich, aunt Ewa Tenenbaum, nama Hinda Margulis née Tenenbaum, papa Abram Chaim Margulis, (seated) grandma Rajzla Tenenbaum née Kozłowska and grandpa Hershel Tenenbaum

Zdjęcie ślubne Hindy Tenenbaum i Abrama Chaima Margulisa. Rok 1932, Tomaszów

Wedding photo of Hinda Tenenbaum and Abram Chaim Margulis. Tomaszów, 1932

Reklama Paryskiego Zakładu Krawieckiego Abrama Margulisa

Jednodniówka „Unzer Tomaszower Cajtung” z 20.04.1932 wydana w języku jidysz. Krawiec reklamował swój zakład także w jednodniówce „Naje Tomaszower Cajtung”

Advertisement for Abram Margulis's Paris Tailor Workshop

The one-off issue “Unzer Tomaszower Cajtung” 20.04.1932 published in Yiddish. The tailor also advertised his workshop in the one-off issue “Naje Tomaszower Cajtung”

źródła | sources

1. R. Margulies-Chernoff, A. Chernoff, *The Tailors of Tomaszow. A Memoir of Polish Jews*, Texas Tech University Press, Texas 2014.
2. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3140, III/2994.
3. APPT. ASC Okręgu Bóźniczego w Tomaszowie. Księga unikat aktów zaślubionych. Zesp. 340 sygn. 52.

Świętego Antoniego 55

Marta Augspach de domo Kromm
i Felicitas Augspach, żona i córka doktora
Alfreda Augspacha. Rok 1941, Tomaszów

Mural na podstawie fotografii ze zbiorów
Krystyny Szczech-Stokowskiej. Losy
wojenne rodziny Szczechów splótły się
z losami rodziny Augspachów

Data powstania muralu: 28 lipca 2022 roku

Autorzy i autorki muralu:
Jarek Szewczyk (instruktor)
Maja Józwiak
Jakub Kopacz
Kinga Koścista
Kalina Lipov
Milena Maciak
Amelia Półtorak
Karina Sarnecka
Nina Sarnecka

55 Świętego Antoniego Street

Marta Augspach, née Kromm and Felicitas
Augspach, wife and daughter of Dr Alfred
Augspach. 1941, Tomaszów

Mural based on a photograph from the
collection of Krystyna Szczech-Stokowska.
The wartime fate of the Szczech family in-
tertwined with that of the Augspach family

Date of the mural: 28 July 2022

Authors of the mural:
Jarek Szewczyk (instructor)
Maja Józwiak
Jakub Kopacz
Kinga Koścista
Kalina Lipov
Milena Maciak
Amelia Półtorak
Karina Sarnecka
Nina Sarnecka

Droga ze szpitala do domu to zaledwie kilka minut, odkąd Augspachowie przeprowadzili się z placu Kościuszki na Antoniego 55. Jest październik 1938 roku, doktor Alfred Augspach przemierza codzienną trasę. Niedawno wrócił z Warszawy, gdzie odbył się pierwszy ogólnopolski zjazd w sprawach szpitalnictwa. Uczestniczyli w nim lekarze z całej Polski, z Tomaszowa pojawili się dwaj reprezentanci tutejszego szpitala: chirurg Augspach oraz internista Maurycy Mittelstaedt, który ukończył medycynę kilka lat temu.

Funkcję dyrektora Szpitala Miejskiego im. Świętego Stanisława w Tomaszowie Augspach pełni od 1919 roku. W tym czasie udało mu się zaopatrzyć szpital w światło elektryczne i telefon, jak również urządzić laboratorium chemiczne. Jest ordynatorem oddziału chirurgicznego, pracuje także ambulatoryjnie w Ubezpieczalni Społecznej przy Świętej Tekli. W Ubezpieczalni zajmuje stanowisko członka Komisji Lekarskiej Obwodu Tomaszowskiego.

Wykształcenie lekarskie zdobywał na Moskiewskim Uniwersytecie, dyplom uzyskał w 1903 roku. Był zatrudniony zarówno w Szpitalu Miejskim w Moskwie, jak i w szpitalach powiatowych moskiewskiej guberni. Odbył staże naukowe w Wiedniu, Paryżu, Berlinie i Lipsku. Podczas wojny służył pomocą lekarską w chirurgicznych szpitalach przyfrontowych. Od 1920 roku należał w stopniu kapitana do korpusu oficerów sanitarnych Wojska Polskiego, by niebawem zostać przeniesionym do rezerwy.

Obok medycyny zawsze była mu bliska edukacja i kultura. Jest członkiem Rady Opiekuńczej w Gimnazjum Koedukacyjnym Stowarzyszenia Kupców, do którego uczęszczają jego dzieci. Kilka lat temu wsparł finansowo budowę nowego gmachu Muzeum Narodowego w Krakowie.

Doktorową, jak mawiają o żonie Augspacha, jest Marta z Krommów. Ich ślub odbył się w tomaszowskim kościele ewangelicko-augsburskim pw. Zbawiciela w kwietniu 1920 roku. Alfred miał wówczas czterdzieści jeden lat, Marta trzydzieści. Mają dwoje dzieci. Aleksander skończył już siedemnaście lat, a Felicitas nazywana zdrobniale Litką, w czerwcu obchodziła swoje szesnaste urodziny.

Kościół Zbawiciela znajduje się nieopodal domu Augspachów. Spośród licznych drzew wyłaniają się trzy strzeliste wieże. W przylegającym do kirchy ogrodzie przechadzają się pawie i perliczki, jest też oswojona sarenka. Właśnie uchylają się drzwi na plebanii, z oddali dobiegają męskie głosy. To muszą być wikariusz Woldemar Gastpary oraz pastor Leon May – już widać jego siwą jak gołąb głowę i sumiaste wąsy.

The walk from the hospital to the house has been just a few minutes since the Augspachs moved from Kościuszko Square to 55 Antoniego Street. It is October 1938, and doctor Alfred Augspach is making his daily route. He has recently returned from Warsaw, where the first national convention on hospital matters was held. It was attended by doctors from all over Poland, with two representatives from the local hospital in Tomaszów: the surgeon Augspach and the internist Maurycy Mittelstaedt, who had graduated from medical school a few years ago.

Augspach has served as the head of the St. Stanislaus Municipal Hospital in Tomaszów since 1919. During this time, he has managed to provide the hospital with electric light and a telephone, as well as to establish a chemical laboratory. He is the head of the surgical ward and also works as an outpatient doctor in the Social

Insurance Office at Święta Tekla Street. In the Insurance Office he holds the position of a member of the Medical Commission of the Tomaszów Region.

He completed his medical education at Moscow University, graduating in 1903. He was employed both in the Moscow Municipal Hospital and in the district hospitals of the Moscow Governorate. He completed scientific internships in Vienna, Paris, Berlin and Leipzig. During the war he provided medical assistance in frontline surgical hospitals. From 1920 onwards, he belonged, with the rank of captain, to the corps of sanitary officers of the Polish Army, soon to be transferred to the reserves.

Alongside medicine, education and culture were always close to his heart. He is a member of the Board of Guardians at the Coeducational Gymnasium of the Merchants' Association, which his children attend. A few years ago, he financially supported the construction of the new building of the National Museum in Kraków.

The doctress, as they say of Augspach's wife, is Marta, née Kromm. Their wedding took place in Tomaszów's Evangelical Augsburg Church of Our Saviour in April 1920. Alfred was forty-one years old at the time, Marta was thirty. They had two children. Aleksander had already turned seventeen and Felicitas, nicknamed Litka, celebrated her sixteenth birthday in June.

The Church of Our Saviour is located not far from the Augspach's house. Three soaring towers emerge from among the numerous trees. Peacocks and guinea fowl stroll in the garden adjacent to the church, and there is also a tame roe deer. The door to the vicarage is about to swing open, with male voices coming from the distance. These must be the vicar Woldemar Gastpary and the pastor Leon May – one can already see his pigeon-grey head and his thick moustache.

fotografie | photographs

**Doktor Alfred Augspach
z żoną Martą i dziećmi:
Aleksandrem i Felicitas.**

I poł. lat 30. XX wieku

Zbiory Barbary Tuk

**Dr Alfred Augspach
with his wife Marta with
children Alexander and Felicitas.**

First half of the 1930s

Barbara Tuk's collection

Doktor Alfred Wilhelm Edward Augspach w latach 30. XX wieku

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/1956 p. 219

Doktor Alfred Wilhelm Edward Augspach in the 1930s

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/1956 p. 219

Pastor Leon May w latach 30. XX wieku

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/2154 p. 53

Pastor Leon May in the 1930s

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/2154 p. 53

Woldemar Gastpary w latach 30. XX wieku

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/1955 p. 424

Woldemar Gastpary in the 1930s

APTM. AmT. Zesp. 7 sygn. III/1955 p. 424

źródła | sources

1. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3036.
2. APTM. Szpital w Tomaszowie. Zesp. 125 sygn. 736.
3. „Przegląd Szpitalnictwa” 1938 nr 3/4.
4. „Kraków buduje Muzeum Narodowe”, Kraków 1935, s. 23.
5. M. Piasecki, *Z Tomaszowa do Magnitogorska*, OW „ADIUTOR”, Warszawa 1995.
6. T. Kawka, *Szkoła, która przeszła do historii. Encyklopedyczny słownik znanych absolwentów, nauczycieli i rodziców uczniów I Liceum Ogólnokształcącego im. Jarosława Dąbrowskiego*, Agencja Wydawnicza „PAJ-Press”, Tomaszów Mazowiecki 2001, s. 299-301.

Plac Kościuszki 23

Wacława Ochimowska (po lewej) z ojcem Dionizym
oraz niezidentyfikowaną osobą.
Plac Kościuszki, Tomaszów. Brak datacji
Mural na podstawie fotografii ze zbiorów Doroty Sobańskiej

Data powstania muralu: 21 sierpnia 2022 roku

Autorki muralu:
Olga Pelipas (instruktorka)
Maria Sęk
Zuzanna Solecka

23 Kościuszko Square

Wacława Ochimowska (left) with her father Dionizy
and an unidentified person.

Kościuszko Square, Tomaszów. No data available
Mural based on a photograph from the collection
of Dorota Sobańska

Date of the mural: 21 August 2022

Authors of the mural:
Olga Pelipas (instructor)
Maria Sęk
Zuzanna Solecka

Mimo mocno rozwiniętego rzemiosła w Tomaszowie, nie istnieje żadne zgrupowanie tapicerów. Jest wiele cechów skupiających tutejszych rzemieślników: sukienniczy, piekarski, stolarski, szewski, bednarski, ślusarski czy rzeźniczy, nie ma jednak tapicerskiego. Tapicerzy muszą więc działać samodzielnie. Ich praca to obijanie materiałami mebli, siedzeń czy wnętrz pojazdów. Swoje usługi mogą świadczyć nie tylko właścicielom samochodów, ale także dorożkarzom. W Tomaszowie dorożkarstwo wciąż działa prężnie, mimo iż komunikacja samochodowa jest rosnącą konkurencją.

Jednym z miejscowych tapicerów jest Dionizy Ochimowski. Wraz z żoną Emilią z Kiełbasińskich oraz dwójkiem dzieci: dziesięcioletnim Marianem i ośmioletnią Wacławą mieszka przy ulicy Wesołej 19. Są małżeństwem od dziesięciu lat. Dionizy jest tomaszowianinem, zaś Emilia urodziła się w Nagórzycach w gminie Golesze.

W swoim warsztacie Ochimowski prowadzi zarówno prace tapicerskie, jak i rymarskie. Jego syn także będzie mistrzem tapicerstwa. Egzamin zda w 1943 roku przed Izbą Rzemieślniczą w Radomiu – stolicy dystryktu radomskiego, do którego w Generalnym Gubernatorstwie zostanie włączony Tomaszów. Dionizy będzie w tym czasie należał do Cechu Rzemiosł Grupy Tekstylnej.

Tymczasem ulica Wesoła, podobnie jak Miła i Gustowna, furczy odgłosami fabryk. Robotnicy i robotnice codziennie o świcie zmierzają do naprzeciwległej Fabryki Sukna, gdzie produkuje się tony przędzy i tkanin. Czasem słychać świst bata i tętent koni wyjeżdżających z willi zza rogu. W dorożce zasiada dyrektor fabryki Henryk Landsberg z żoną Eugenią. Konie mkną tuż pod oknami Ochimowskich, kiedy Dionizy kompletuje przybory rymarskie.

Despite a strongly developed craft in Tomaszów, there is no grouping of upholsterers. There are many guilds of local craftsmen: clothiers, bakers, carpenters, shoemakers, coopers, locksmiths or butchers, but there is no such guild for upholsterers. Upholsterers therefore have to work independently. Their work involves upholstering furniture, seats or vehicle interiors with materials. They can provide their services not only to car owners, but also to carriage drivers. In Tomaszów, the carriage business is still thriving, despite the growing competition from car transport.

One of the local upholsterers is Dionizy Ochimowski. Together with his wife Emilia, née Kiełbasińska, and their two children, ten-year-old Marian and eight-year-old Wacława, he lives at 19 Wesoła Street. They have been married for ten years. Dionizy is from Tomaszów, while Emilia was born in Nagórzycze, in the municipality of Golesze.

In his workshop, Ochimowski works as an upholsterer as well as a saddler. His son would also become a master upholsterer. He will pass his examination in 1943 in front of the Chamber of Crafts in Radom – the capital of the Radom district, to which Tomaszów will be incorporated in the General Government. Dionizy will belong to the Craft Guild of the Textile Group.

Meanwhile, Wesoła Street, as well as Miła and Gustowna Streets, are buzzing with the sounds of factories. Every day at dawn, male and female workers head for the Cloth Factory across the street, where tons of yarn and fabric are produced. Occasionally, one can hear the swish of a whip and the thud of horses leaving the villa around the corner. In the horse-drawn carriage sits the factory director Henryk Landsberg with his wife Eugenia. The horses are speeding right past the Ochimowskis' windows as Dionizy picks out the saddlery supplies.

fotografie | photographs

Wacława i Marian Ochimowski,
most na rzece Wolbórcie

Brak datacji. Zbiory Tadeusza Zarębskiego

Wacława and Marian Ochimowski, bridge over the
Wolbórka River

No date available. Collection of Tadeusz Zarębski

Dionizy Ochimowski na fotografii
z legitymacji członkowskiej Rzemiosła
Grupy Tekstylnej

Rok 1942. Zbiory Muzeum w Tomaszowie

Dionizy Ochimowski on a photograph from
a membership card of the Craftsmen's
Textile Group

1942. Collection of the Tomaszów Museum.

Wacław Ochimowski
w latach 30. XX wieku

APT.M. AmT. Zesp. 7 sygn. III/2153 p. 60

Wacław Ochimowski in the 1930s

APT.M. AmT. Zesp. 7 sygn. III/2153 p. 60

źródła | sources

1. Wywiad z Tadeuszem Zarębskim 7.08.2022.
2. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3107a.
3. Zbiory Muzeum w Tomaszowie Maz. im. A. hr. Ostrowskiego (Akta Mariana Ochimowskiego). W zachowanych zbiorach z okresu okupacji hitlerowskiej zarówno Marian, jak i Dionizy są tapicerami. W międzywojennych aktach meldunkowych Dionizy figuruje jako rymarz.
1. Interview with Tadeusz Zarębski on 7.08.2022.
2. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3107a.
3. Collection of the A. hr. Ostrowski Museum in Tomaszów Mazowiecki. (Records of Marian Ochimowski). In the surviving collections from the Nazi occupation period, both Marian and Dionizy are upholsterers. In the inter-war registration records, Dionizy is listed as a saddler.

Jeruzolimka 6 | 6 Jeruzolimka Street

Mistrz szewstwa Florian Morach z córką Dorotą i wnuczką Beatą.

Początek lat 70. XX wieku, ul. Jeruzolimka

Mural na podstawie fotografii ze zbiorów rodzinnych
Urszuli i Doroty Morachówien, córek Floriana Moracha

Data powstania muralu: 4 sierpnia 2022 roku

Master shoemaker Florian Morach with his daughter Dorota
and granddaughter Beata.

Early 1970s, Jeruzolimka Street

Mural based on photographs from the family collection
of Ursula and Dorota Morach, daughters of Florian Morach

Date of the mural: 4 August 2022

Autorzy i autorki muralu | Authors of the mural:

Marcin Staniec (instruktor)

Marlena Dębowska

Agata Fornalczyk

Magdalena Grzmił

Weronika Jasnos

Emilia Karlińska

Maja Lubicka

Renata Łopat

Milena Maciak

Bartłomiej Sęk

Hanna Sęk

Maria Sęk

Weronika Wierzejewska

Szewcem jest od dawna. Dyplom z Urzędu Starszych Zgromadzenia Cechu Szewców otrzymał w 1927 roku, „udowodniwszy biegłość i zdolność w sztuce szewskiej”. Miał wtedy siedemnaście lat i mieszkał w swoim rodzinnym Turku. Rzemiosło Florian Morach rozwijał pod opieką Jana Szajdzińskiego w Kaliszu. Wraz z rodziną Szajdzińskich opuścił Kalisz w październiku 1936 roku i przeprowadził się do Tomaszowa. Jego matka i siostra wówczas nie żyły, z ojcem nigdy nie miał kontaktu. W nowym mieście wielokrotnie zmieniał miejsce zamieszkania, aż do momentu, w którym się ożenił, i z żoną oraz dziećmi wprowadził na ulicę Jerozolimską 6. Tutejsze mieszkanie stało się jednocześnie warsztatem szewskim na długie lata.

Jego ślub z Henryką Moruś odbył się w sierpniu 1945 roku. Henryka wychowywała wtedy samotnie trzynastoletniego Kazimierza, jej pierwszy mąż Stefan Piasny został aresztowany w grudniu 1941 roku i zginął w Auschwitz w styczniu kolejnego roku. Było to niedługo po tym, jak stracili kilkudniową córkę. Wkrótce Henryka trafiła na roboty przymusowe do Austrii, gdzie poznała Floriana.

Henryka pochodzi z rodziny o tradycjach robotniczych. Jej rodzice Bronisława i Ignacy pracowali w Fabryce Dywanów, mieszkali w prężnie rozwijającej się Rolandówce. Ona sama ma doświadczenie w pracy w przędzalni. Teraz zajmuje się domem i wychowaniem córek: Urszuli i Doroty. W wolnych chwilach zagląda do naprzeciwległego kina „Mazowsze” z prośbą o odłożenie kilku biletów na premierę. Jeśli podczas seansu zdarzy jej się zasnąć, wkrótce wraca, by dokończyć film.

Pochylony nad biurkiem Morach trzyma w dłoniach młotek i dłuto, wsłuchuje się w głosy dobiegające z radioodbiornika. Stojące przy biurku niewielkie metalowe wiadro wypełnione jest wodą. Moczy się w nim skóra na zelówki. Tu i ówdzie leżą drewniane kopyta, szpilki, gwoździe i nożyce. Na półkach ściennych cyrkle, raszple, szczypce. W powietrzu unosi się zapach farb i klejów. Morach przygotowuje właśnie buty na koturnie, zwane tęczówkami – każdy zamszowy pasek ma inny kolor. Korek kupuje od marynarzy w Gdyni, cholewki od miejscowego cholewkarza. Cała reszta należy do niego – wykrajanie, dziurkowanie, klejenie, szycie.

Drzwi do warsztatu są uchylone, słońce wdziera się przez szpary i pada na przybrudzony atramentem szewski fartuch. Rytmiczny stukot młotka miesza się ze śmiechem i okrzykami dzieciaków na podwórku, ktoś właśnie wygrał w cymbargaja.

He has been a shoemaker for a long time. He received his diploma from the Senior Board of the Guild of Shoemakers in 1927, “having proved his proficiency and ability in the art of shoemaking”. He was seventeen years old at the time and lived in his home town of Turek. Florian Morach developed his craft under the mentorship of Jan Szajdziński in Kalisz. Together with the Szajdziński family, he left Kalisz in October 1936 and moved to Tomaszów. His mother and sister were already dead at the time, and he never had any contact with his father. He changed his place of residence several times in the new city until he got married and moved with his wife and children to 6 Jerozolimka Street. The flat also became his shoemaker's workshop for many years.

His wedding to Henryka Moruś was held in August 1945. At the time, Henryka was raising thirteen-year-old Kazimierz alone; her first husband Stefan Piasny had been arrested in December 1941 and died in Auschwitz

the following January. This was shortly after they had lost their daughter, who was a few days old. Henryka was soon sent to forced labour in Austria, where she met Florian.

Henryka comes from a family with working-class traditions. Her parents Bronisława and Ignacy worked at the Carpet Factory, and lived in the thriving Rolandówka. She herself is experienced in working in a spinning mill. She now takes care of the house and the upbringing of her daughters Urszula and Dorota. In her free time, she visits the "Mazowsze" cinema across the street and asks for a few tickets for the premiere. If she happens to fall asleep during a screening, she soon returns to finish the film.

Leaning over his desk, Morach holds a hammer and chisel in his hands, listening to the voices coming from the radio. A small metal bucket standing by the desk is filled with water. He uses it to soak some leather for a pair of shoes. Here and there lie wooden lasts, pins, nails and scissors. The wall shelves are filled with compasses, rasps and pliers. The smell of paint and glue lingers in the air. Morach is working on a pair of platform shoes called "irises" – each suede strap is a different colour. He buys the cork from sailors in Gdynia, the uppers from a local upper maker. Everything else is up to him – cutting, punching, gluing, sewing.

The door to the workshop is ajar, the sun seeps in through the gaps and falls on the ink-stained shoemaker's apron. The rhythmic clatter of the hammer mixes with the laughter and shouts of the kids in the yard; someone has just won at air hockey.

fotografie | photographs

Wszystkie fotografie pochodzą ze zbiorów rodzinnych Urszuli i Doroty Morachówien

All photographs are from the family collection of Urszula and Dorota Morach

**Henryka i Florian Morachowie z córką.
Lata 50. XX wieku**

**Henryka and Florian Morach
with their daughter in the 1950s**

Florian Morach z matką
Leonardą de domo Perszkiewicz
i siostrą

Brak datacji
Nieobecny na zdjęciu ojciec Bertold
był tkaczem

Florian Morach with his mother
Leonarda, née Perszkiewicz
and his sister

No data available
His father Bertold, not in the photo-
graph, was a weaver

Rodzice Henryki: Ignacy Moruś i Bronisława
de domo Piotrowska oraz siostra Henryki,
Helena

Rok ok. 1910

Henryka's parents Ignacy Moruś and Broni-
sława, née Piotrowska and Henryka's sister
Helena

Circa 1910

Henryka Moruś I voto Piasna z synem Kazimierzem.
Brak datacji

Henryka Moruś, Piasna by her first marriage, with her son
Kazimierz. No data available

źródła | sources

1. Wywiad z Dorotą Morach przeprowadzony 11.08.2022.
 2. Zbiory rodzinne Doroty Morach (dyplom mistrza szewskiego Floriana Moracha, akt urodzenia Floriana Moracha i Leonardy Perszkiewicz).
 3. APTM. AmT. KmT. Zesp. 7 sygn. III/3100, III/3112, III/3135.
1. Interview with Dorota Morach on 11.08.2022.
 2. Family collection of Dorota Morach (master shoemaker's diploma of Florian Morach, birth certificate of Florian Morach and Leonarda Perszkiewicz).

zblizenia i oddalenia

wojenne i powojenne losy bohaterów murali

Dzięki witrażowej kompozycji przewodnika możliwe było zbliżenie się do pojedynczych losów wybranych postaci, które wspólnie tworzyły bogatą historię dawnego Tomaszowa. Historia ta, opowiedziana za sprawą rodzinnych i sąsiedzkich przekazów oraz archiwalnych źródeł, obejmuje szeroki zakres czasu począwszy od końca XIX wieku, kiedy rodzili się najstarsi bohaterowie naszych wielkoformatowych obrazów: siostry Szeptalin, Marta Kromm (późniejsza Augspachowa), Michał Biernacki i jego przyszła żona Julia Kowalewska. Opowieści muralowe, choć mocno splecione z topografią Tomaszowa, dalece poza nią wykraczają. Widać to szczególnie w okresie II wojny światowej i w latach powojennych, do których chciałabym się pokrótce odnieść, domykając muralowe opowieści.

I

Okres okupacji hitlerowskiej siostry Szeptalin spędziły w Tomaszowie. Spośród skąpo zachowanych materiałów archiwalnych dowiadujemy się, że Wacław Szeptalin był więźniem KL Auschwitz, gdzie – jak podają obozowe Księgi Zgonów, Sterbebücher – zginął 9 marca 1943 roku.

Wszystkie siostry mieszkały po wojnie w Tomaszowie i tutaj zmarły. Najstarsza Anna Kraul w 1970 roku, Helena Jarzębińska w 1964 roku, Maria Sulma w 1974 roku, zaś Zofia Szeptalin w 1976 roku.

II

Po tym jak we wrześniu 1939 roku na Tomaszów spadły bomby, rodzina Biernackich udała się do Warszawy. Doktor Biernacki zgłosił się tam do Szpitala im. Marszałka Piłsudskiego, skąd został przekierowany do pracy w Szpitalu Ujazdowskim. Po niedługim pobycie w Warszawie Biernaccy wrócili do Tomaszowa, gdzie doktorowi powierzono prowadzenie Ubezpieczalni Społecznej. Zarówno Ubezpieczalnia, jak i Szpital Miejski były mocno zaangażowane w działalność konspiracyjną. Postać Michała Biernackiego pojawia się w powojennej relacji Jana Sekulaka, który po wysiedleniu z Leszna Wielkopolskiego zamieszkał w Tomaszowie u rodziny Biernackich. Sekulak nawiązał tutaj kontakt z Polskim Związkiem Powstańczym, którego komendantem był Tadeusz Nizwald, administracyjny kierownik Szpitala Miejskiego.

Biernaccy mieszkali po wojnie w Tomaszowie. Julia zmarła w 1956 roku, rok później Michał. Dzieci Biernackich opuścili Tomaszów – najstarsza Jadwiga zmarła w 1991 roku w Łodzi, Janina w 1997 roku w Szczecinie. Stefan zmarł w 1992 roku w Górze Kalwarii.

III

Po utworzeniu getta w Tomaszowie nastąpiły liczne przymusowe przesiedlenia. W grudniu 1940 roku Tenenbaumowie musieli przeprowadzić się na ulicę Krzyżową 24, a Margulisowie na ulicę Jerozolimską 3. W wyniku zawężania getta, narastających represji, przesiedleń i deportacji rodzina Margulisów przeniosła się na ulicę Kramarską.

Zagłada tomaszowskiego getta miała miejsce na przełomie października i listopada 1942 roku. Kierunkiem deportacji był obóz zagłady w Treblince. W miejscu getta utworzono tak zwane małe getto, które pełniło funkcję obozu pracy przymusowej dla Żydów i w którym zatrzymano niewielką liczbę osób. Wśród nich byli Tenenbaumowie i Margulisowie z dziećmi: dziewięcioletnią Reną, siedmioletnim Romkiem, ośmioletnią Frydą i trzyletnią Deborą określaną zdrobniale Dorcią. Hersz Tenenbaum z żoną Rajzlą zginęli w Treblince.

W 1943 roku rodziny zostały deportowane do obozu pracy przymusowej w Bliżynie, gdzie odseparowano mężczyzn od kobiet. W 1944 roku Andzia Tenenbaum z córką Frydą i Hinda Margulis z córką Reną trafiły do Auschwitz. Znalazł się tam również Abram Chaim Margulis z Romkiem. Czteroletnia Debora zginęła w Bliżynie, ośmioletni Romek w Auschwitz.

Po zakończeniu wojny kobiety z dziećmi zamieszkały w Tomaszowie, gdzie oczekiwały na powrót najbliższych. Abram Chaim Margulis, jak dowiedziały się z relacji świadków, zginął podczas marszu śmierci. Józef Tenenbaum wrócił do Tomaszowa.

Wszyscy opuścili Tomaszów i zamieszkali w Stanach Zjednoczonych. Swoje historie opowiedzieli w książce Reny Margulies-Chernoff i jej syna Allana Chernoffa *The Tailors of Tomaszow. Wspomnienia* Friedy Grayzel de domo Tenenbaum znalazły się w publikacji *Surviving Auschwitz: Children of the Shoah*.

Chana Gitla nazywana Andzią zmarła w 1990 roku, jej mąż Józef Tenenbaum zmarł w 2006 roku. Rena Margulies-Chernoff zmarła w 2017 roku trzy dni przed swoimi 84. urodzinami.

Fryda w maju tego roku skończyła 88 lat.

IV

W październiku 1940 roku Augspachowie musieli opuścić swoje miejsce zamieszkania, ponieważ zostało ono zajęte przez Kreishauptmanna. Wraz z rodziną Szczechów przesiedlono ich do kamienicy numer 38 przy ulicy Świętego Antoniego. Łódzki lekarz Zenon Szczech trafił do Tomaszowa jako jeńiec wojenny i dzięki wstawiennictwu doktora Augspacha pozostał w mieście, przydzielono mu prowadzenie Szpitala Zakaźnego przy Polnej.

Aby nieść pomoc rannym żołnierzom i ofiarom bombardowania, doktor Augspach powiększył szpital o budynki przy ulicy Świętego Antoniego 47 i 57. Aktywnie wspierał ruch oporu wraz z nielicznym personelem szpitala oraz tomaszowskimi farmaceutami. Jego syn Aleksander włączył się w działalność Związku Walki Zbrojnej i należał do oddziału majora Henryka Dobrzańskiego-Hubala.

Augspach pozostawał w kontakcie z Efroimem Mortkowiczem, dyrektorem szpitala żydowskiego, utworzonego w getcie w lipcu 1941 roku. Jego postać pojawia się we wspomnieniach Ocalałych.

Po wojnie Marta i Alfred Augspachowie mieszkali w Tomaszowie. Na emeryturę Augspach przeszedł w 1953 roku w wieku 74 lat. Zmarł w 1955 roku, jego żona Marta w 1973 roku. Aleksander i Felicitas opuścili Tomaszów. Aleksander Augspach zmarł w 1989 roku w Wołkowie.

V

Marian Ochimowski w marcu 1939 roku został zmobilizowany do plutonu łączności II Dywizjonu 4. Pułku Artylerii Ciężkiej. Jako dowódca patrolu telefonicznego 4. baterii, w stopniu kaprała wyruszył spod Tomaszowa w okolice

Wielunia. Następnie brał udział w obronie Twierdzy Modlin, a po kapitulacji został wzięty do niewoli niemieckiej. Do Tomaszowa wrócił po kilku tygodniach i za pośrednictwem Arbeitsamtu został skierowany do pracy w Spale.

Po wojnie Marian Ochimowski należał do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Zmarł w 1989 roku. Nieznane są losy jego rodziców Emilii i Dionizego oraz siostry Wacławy.

VI

Henryka i Florian Morachowie podczas okupacji przebywali na robotach przymusowych w Austrii. Henryka Piasna przekroczyła Punkt Odbiorczy w Sanoku w lipcu 1945 roku, wracała ze Steyr do Tomaszowa. Niedługo później poślubiła Floriana Moracha.

Henryka zmarła w 1995 roku w Tomaszowie, rok później zmarł Florian.

reunions and separations

war and post-war fate of the people depicted in the murals

Thanks to the guide's storyline composition, it was possible to become closer to the individual fates of selected characters, who together made up the rich history of old Tomaszów. This history, told through family and neighbourhood accounts and archival sources, covers a wide span of time starting from the late 19th century, when the oldest characters of our large-format paintings were born: the Szeptalin sisters, Marta Kromm (later Augspach), Michał Biernacki and his future wife Julia Kowalewska. The mural stories, although tightly intertwined with Tomaszów's topography, go far beyond it. This becomes particularly evident during the Second World War and in the post-war years, which I would like to briefly mention, concluding the mural stories.

I

The Szeptalin sisters spent the period of the Nazi occupation in Tomaszów. From the sparsely preserved archival records, we learn that Wacław Szeptalin was a prisoner of Auschwitz Concentration Camp, where – according to the camp's Death Records, Sterbebücher – he died on 9 March 1943.

All the sisters lived in Tomaszów after the war and they died here. The eldest, Anna Kraul in 1970, Helena Jarzębińska in 1964, Maria Sulma in 1974 and Zofia Szeptalin in 1976.

II

After bombs fell on Tomaszów in September 1939, the Biernacki family left for Warsaw. There, Dr Biernacki reported to the Marshal Piłsudski Hospital, from where he was redirected to work in the Ujazdowski Hospital. After a short stay in Warsaw, the Biernacki family returned to Tomaszów, where the doctor was entrusted with the management of the Social Insurance Office. Both the Insurance Office and the Municipal Hospital were heavily involved in conspiratorial activities. The character of Michał Biernacki appears in the post-war account of Jan

Sekulak, who, after his displacement from Leszno, settled in Tomaszów with the Biernacki family. Here Sekulak made contact with the Polish Insurgent Union, whose commander was Tadeusz Nizwald, the administrative head of the Municipal Hospital.

The Biernacki family lived in Tomaszów after the war. Julia died in 1956, Michał a year later. The Biernacki children left Tomaszów – the eldest Jadwiga died in 1991 in Łódź, Janina in 1997 in Szczecin. Stefan died in 1992 in Góra Kalwaria.

III

The establishment of the Tomaszów ghetto was followed by numerous forced resettlements. In December 1940, the Tenenbaums had to move to 24 Krzyżowa Street and the Margulis family to 3 Jerozolimska Street. The narrowing of the ghetto, increasing repressions, displacements and deportations resulted in the Margulis family moving to Kramarska Street.

The annihilation of the Tomaszów ghetto took place at the turn of October and November 1942. The people were deported to the Treblinka extermination camp. A "small ghetto" was established on the site of the former ghetto, which served as a forced labour camp for Jews and in which a small number of people were detained. Among them were the Tenenbaums and Margulis with their children: nine-year-old Rena, seven-year-old Romek, eight-year-old Fryda and three-year-old Debora, nicknamed Dorcia. Hersz Tenenbaum and his wife Rajzla were killed at Treblinka.

In 1943, the families were deported to a forced labour camp in Bliżyn, where the men were separated from the women. In 1944, Andzia Tenenbaum and her daughter Fryda together with Hinda Margulis and her daughter Rena were sent to Auschwitz. Abram Chaim Margulis and Romek were also sent there. Four-year-old Debora was killed in Bliżyn, eight-year-old Romek in Auschwitz.

When the war ended, the women and their children settled in Tomaszów, where they awaited the return of their loved ones. Abram Chaim Margulis, as they learnt from witness accounts, died during a death march. Józef Tenenbaum returned to Tomaszów.

They all left Tomaszów and settled in the United States. They told their stories in a book by Rena Margulies-Chernoff and her son Allan Chernoff *The Tailors of Tomaszow*. The memories of Frieda Grayzel, née Tenbaum were included in the publication *Surviving Auschwitz: Children of the Shoah*.

Chana Gitla called Andzia died in 1990, her husband Józef Tenenbaum died in 2006. Rena Margulies-Chernoff died in 2017 three days before her 84th birthday.

Fryda turned 88 in May this year.

IV

In October 1940, the Augspachs had to leave their place of residence because it was occupied by the Kreishauptmann. Together with the Szczech family, they were relocated to tenement house number 38 on Świętego Antoniego Street. Zenon Szczech, a doctor from Łódź, came to Tomaszów as a prisoner of war and, thanks to Dr Augspach's intercession, remained in the city; he was assigned to run the Infectious Diseases Hospital on Polna Street.

In order to help wounded soldiers and victims of bombing, Dr Augspach added buildings at 47 and 57 Świętego Antoniego Street to the hospital. He actively supported the resistance movement along with the few hospital staff and Tomaszów pharmacists. His son Aleksander joined the activities of the Union of Armed Struggle and belonged to the division of Major Henryk Dobrzański-Hubał.

Augspach remained in contact with Efroim Mortkowicz, head of the Jewish hospital set up in the ghetto in July 1941. His persona appears in the memoirs of the Survivors.

After the war, Marta and Alfred Augspach lived in Tomaszów. Augspach retired in 1953 at the age of 74. He died in 1955, his wife Marta in 1973. Aleksander and Felicitas left Tomaszów. Aleksander Augspach died in 1989 in Wołów.

V

In March 1939, Marian Ochimowski was recruited to the communications platoon of the 2nd Squadron of the 4th Heavy Artillery Regiment. As commander of the telephone patrol of the 4th battery, with the rank of corporal, he set off from Tomaszów to the vicinity of Wieluń. He then took part in the defence of the Modlin Fortress, and after the surrender he was taken prisoner by the Germans. He returned to Tomaszów after a few weeks and, through the Arbeitsamt, was sent to work in Spała.

After the war Marian Ochimowski belonged to the Society of Fighters for Freedom and Democracy. He died in 1989. The fate of his parents Emilia and Dionizy and his sister Wacława is unknown.

VI

Henryka and Florian Morach were in forced labour in Austria during the occupation. Henryka Piasna crossed the Receiving Point in Sanok in July 1945, returning from Steyr to Tomaszów. Shortly afterwards, she married Florian Morach.

Henryka died in Tomaszów in 1995, Florian died a year later.

źródła | sources

1. APTM. Szpital w Tomaszowie. Zesp. 125 sygn. 736.
2. Zbiory Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. A. hr. Ostrowskiego. Zbiory Mariana Ochimowskiego.
3. Historia rodziny Szczechów, Augspachów i Rubinków: J. Biernat, *Kompotierki*, <http://pasazepamieci.pl/pl/czytelnia/> [data dostępu: 5.09.2022].
4. J. Biernat, Czarne sylwetki: „przewodnik po tomaszowskim getcie. Black Silhouettes: Guide to the Tomaszów Mazowiecki Ghetto”, tłum. M. Stańdo, Fundacja Pasaże Pamięci, Tomaszów Mazowiecki 2020.
5. Postać Augspacha jako „chside umes haojlem”: *Sefer Zikaron le-Kehilat Tomaszow Mazowiecki*, red. M. Wajsberg, Tel Awiw 1969, s. 375. Relacja Ireny Auerbach. Visual History Archive. USC Shoah Foundation.
6. Wspomnienia trzech najmłodszych Ocalałych z tomaszowskiego getta, Friedy Grayzel, Tovy Friedman i Racheli Hyams: *Surviving Auschwitz: Children of the Shoah*, red. M.J. Nieuwsma, Ibooks 2005.

wykaz skrótów | abbreviations

APTМ. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Oddział w Tomaszowie Mazowieckim
APPT. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
MRNiPMRN. Miejska Rada Narodowa i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
AmT. Akta miasta Tomaszowa
KmT. Kartoteka mieszkańców Tomaszowa
ASC. Akta Stanu Cywilnego
USC. Urząd Stanu Cywilnego
APTМ. State Archive in Piotrków Trybunalski. Branch in Tomaszów Mazowiecki
APPT. State Archive in Piotrków Trybunalski
MRNiPMRN. National Municipal Council and Presidium of the National Municipal Council
AmT. Tomaszów records
KmT. Files of Tomaszów residents
ASC. Registry Office Records
USC. Registry Office

Justyna Biernat – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk i prezes Fundacji Pasaże Pamięci. Autorka naukowej edycji listów z tomaszowskiego getta (*Sen o teatrze. Listy z tomaszowskiego getta*, 2018) i przewodnika po tomaszowskim getcie (*Czarne sylwetki. Przewodnik po tomaszowskim getcie/Black Silhouettes. Guide to the Tomaszów Mazowiecki ghetto*, 2020). Prowadzi warsztaty edukacyjno-artystyczne wokół wielokulturowego dziedzictwa Tomaszowa Mazowieckiego oraz badania nad historią tomaszowskiego getta. Laureatka konkursów: Nagroda POLIN 2020 (wyróżnienie), Ośrodek KARTA 2019 (finalistka), Nagroda KLIO 2019 (laureatka w dziedzinie edytorstwo za *Sen o teatrze*).

Justyna Biernat – Assistant Professor at the Institute of Art, Polish Academy of Sciences in Warsaw, and President of the Spaces of Memory Foundation. She is the editor of letters from the Tomaszów ghetto (*Sen o teatrze. Listy z tomaszowskiego getta*, 2018) and the author of *Czarne sylwetki. Przewodnik po tomaszowskim getcie/Black Silhouettes. Guide to the Tomaszów Mazowiecki ghetto*, 2020. She combines academic and cultural activity, running artistic and educational projects on the subject of memory, space and history dedicated to participants at every age.

MIEJSKIE
CENTRUM
KULTURY

ISBN 978-83-965483-0-6

9 788396 548306